

Gallen, een eigen speciale kruidentuin hadden, genaamd de Hortus Sanitatis of gezondheidstuin.

Een heel bekend „Cruydtboeck” is dat van Dodoens uit 1554. In 1482 was er reeds het herbarium of kruidboek van Matthias Goes. Nu hebben geneeskruiden duizenden jaren een rol gespeeld en dat niet alleen in onze streken. Dit bewijst b.v. een in Egypte geschreven papyrusrol uit de 16de eeuw voor Christus, waarop talrijke recepten voorkomen tegen allerlei kwalen. Een vijftien- à zestienhonderd jaar later schreef de Griekse arts en plantkundige Dioscurides zijn in vijf delen vervatte kruidenboek, waarin hij zo om en ten naaste bij zeshonderd geneeskrachtige planten behandelde uit de gebieden rondom de Middellandse Zee. Nog weer ongeveer anderhalve eeuw later stelde een andere Griek, Galenus, op dezelfde wijze een kruidboek samen. Deze twee heren worden dan ook beschouwd als de grondleggers voor Europa van de medische wetenschap inzake kruiden.

(wordt vervolgd)

B.H.A. FOKKELMAN

EEN BRABANTS DORP IN DE 80-JARIGE OORLOG

BRANDSCHATTEN, RANTSOENEREN EN ANDERE OORLOGSMISÈRE IN SINT MICHIELS GESTEL.

„Sint Michiels Gestel leyt seer vermaeckelijck op de Riviere de Dommel ende ligghen daer de slooten Oudt Herlaer ende Nieuw Herlaer ende meer andere slooten van Edelen, waeronder het minste niet en is het Huys Zegewerff”. Zo tekent Jacob van Oudenhoven het dorp in zijn „Beschrijvinghe van de Meyerye van Shertogenbosch” van 1670. Men zou denken dat het een introductie gold voor een soort Pastorale Symphonie.

Een schrill contrast met dit idyllisch portret van een liefelijk dorp vormt de schildering die zes schepenen van Sint Michiels Gestel op 1 Juli 1595 geven van de desolate toestand waarin het dorp verkeert.¹⁾ Zij schrijven:

„dat die meestendeel van den weylanden ende hoylanden liggende zijn tusschen die watermolens van Herlair ende die stad van Shertogenbosch; van der welcke wij sedert die toepalinghe van der Diesen bij den Foorte van Crevecuer, egeen oft zeer weenich profijts gehadt en hebben;

„dat te beduchten is dat die gronden alzo onder die vloet staende teendemael verrotten zullen;

„dat van den hoy dat wij uyt onse verdroncken hoylanden dit tegenwoirdich jair aengevuert hebben, onse beesten met groot menichte ende getal gestorven zijn ende noch dagelijx sterven;

„dat die toepalinghe aldus blijvende²⁾ veele erffnisse ende sommige hoeven onder die heerlicheyt gelegen, verlaeten zullen worden ende alsoe ledich ende ongebruyckt zullen blijven liggen;

„dat tusschen den casteelen van Outherlair ende Nyentherlair voorts naer die capelle van Ruymel, vandaer voort streckende tot omtrent die Cappel van Den Dunghen, vandaer voort naer den Convente van den Eyckendonck al totter hoeven

van den Grooten Pettelaer, al onder die heerlicheyt gelegen zijn wel omtrent tdergedeelte van den geheelen hoplanden ende ackerlanden, ende dat diezelve dezen voirdeden winter duer die inundatie van den grooten wateren zoe lange onder die vloet gestaen hebben, dat die vruchten dairop staende meestendeels verdroncken ende tenijete zijn, soe dat diegeene van onse innegeseetenen ende anderen, die hennen verdroncken gelente nijet hersajit en hebben, van dezelve hennen gelente nijet veel profiteeren en sullen;

„dat het dorp en zijn inwonders: wesende en van den naesten dorpen geseten ende wonende bij der stadt van Shertogenbosch, duer die exçurse ende uuytloope van de garnisoenen ende crijchsvolck, liggende zoe binnen die stadt, alsoick van den garnisoenen binnen der stadt Grave en Eyndoven, alsoick van den casteelen van Hoochstraeten, Turnhout en Boxtel ten anderen, passeerende en repasseerende op te voirscreven stadt Shertogenbosch, boven alle dorpen van de Meijerije zoe groeten schade zijn lijdende, dat wij tzelve nijet en mogen wederstaen;

„dat geduerende desen trouble, binnen deser heerlicheyt, zoe bij den garnisoenen zoe ter eenre als ter andere zijde (bedoeld zijn de Republiek en Spanje) zoe affgebrant als oick affgebroicken zijn wel vijftich, zoe hujsen als schueren ende meer, wairduer ende duer die voirscreven lasten, velen van den notabelsten ende rijcxste van onsen meedeinwoonderen hen metter woon begeven hebben uytter heerlicheyt, zoe binnen die stadt van Shertogenbosch als elders, stellende op henne goederen zeer schamele gesellen, egeen oft weenige macht hebbende met ons te contribueeren;

„inder vuegen dat zoe ons aen onse maentelijcke contributie egeene verlichtinghe geschiede noch minderinghe . . . (wij) nijet en zouden connen continueeren, mair zouden diezelve onse goederen duer die lasten ende oirsaecken boven verhaelt, moeten abandoneeren ende moeten verlaeten, tot ons ende onser naecomelinge ewijge bederffnisse . . .” (R 45 f. 171 vso)

In de geladenheid van die laatste profetische zinnen, hoe sober ook gesteld, klinkt duidelijk de wanhoop door om de nood waarin men verkeerde. Zij, schepenen, en uit hoofde van die functie in het algemeen de meest draagkrachtige inwoners, hadden het schrikbeeld voor ogen, dat ook zij, evenals de „notabelsten” die reeds een veilig heenkomen gezocht hadden, hun dorp zouden moeten verlaten. Wegtrekken betekende echter zékere armoede voor hen en voor hun nageslacht, want de bodem vormde hun kapitaal, daarvan kwamen hun inkomsten. Die bodem ook verschaftte werk aan de overige dorpsbewoners.

Met deze brief en met de nodige machtigingen wordt Stans Adriaensz (Molemaeckers), een der hunnen, afgevaardigd naar 's-Gravenhage om aldaar in „den Hove ende Rade van Hollant” te „solliciteeren” om verlichting en kwijtschelding van de „maentelijcke contributie”, die het dorp moest betalen aan de Staten van Holland en Zeeland.

Maar hoe was het mogelijk dat Sint Michiels Gestel moest betalen aan Den Haag, terwijl het toch in 1595, het jaar van dit schrijven, met de stad en Meierij van den Bosch nog onder de landvoogd van Spanje stond en dus daar belastingplichtig was? Het sleutelwoord waarmee deze puzzle is op te lossen heet „brandschatting”. Het woordenwoord zegt van „brandschatten”: „een gedwongen schatting opleggen onder bedreiging met brand en plundering”. Reeds ten tijde van de Gelderse Oorlogen werd de Meierij bij herhaling geteisterd door rovende benden die de

bevolking terroriseerden. Bekend in ieders oren klinkt in dit verband vooral de naam Maarten van Rossum. B. v. in 1543 moesten de inwoners van Den Dungen hem 600 gulden betalen om den brand te ontgaan. Van 1537 is er in de Collectie Rogier van Leefdael een copie van een „Plackart aengaende het Crijsvolck, bij den Keyser (Karel V), tegen hen die „onder t dexel van desen tegenwoordigen oorlogen in onsen landen van Brabant leven op 't volck zonder huere costen te betaelen''. Een en ander werd toen verboden „op penen van der galgen''. Het zal niet het enige plakkaat geweest zijn dat tegen dit euvel werd uitgevaardigd. In de 80-jarige oorlog volgden de Staten echter een andere tactiek: zij maken tot regel, wat anders door de krijgsbenden op eigen gelegenheid zou worden gedaan. In Inventaris nr. 65 Archieven van de Staten van Holland en West-Friesland (A. R. A. 's-Hage) ligt een dossier Nr. 2592 II b behelzende: „Stukken rakende de contributie en de brandschattingen in Brabant van 1584 tot 1602''. Daarbij zit o.m. een lijst van de „Maentelijcke contributie die de Seeven Staten trecken uit Brabant, Gelderland en Vlaenderen''. Deze lijst is van 1592. Hierin staat Gestel met Gemonde aangeslagen voor 255 gulden. Alleen Schijndel met 389 gulden heeft een hogere „brandpremie'', alle andere plaatsen staan lager in de cijfers. Ter vergelijking: Ossche staat genoteerd voor 212 gulden, Oosterwijk voor 203 gulden 1 stuiver, en Vught slechts voor 117 gulden. Het totale bedrag van de schatting voor de Meierij is 16.058 gulden en 7 stuiver. Ziehier dus de contributie waarover Stans Adriaensz in den Hove ende Rade van Hollant moest gaan „solliciteren''.

Natuurlijk heeft het dorp naast deze maandelijke contributie, die, naar men uit het protocol kan opmaken, te Heusden moest worden afgedragen; ook de gewone lasten van verponding en bede (koningsbede) te betalen. 3) Talrijk zijn dan ook de getuigenissen afgelegd voor de schepensbank, waarbij wordt verklaard dat de betrokken personen, inwoners van de heerlijkheid, aan beide „partijen'' in het conflict, aan de partij van de Staten van Holland, en aan de partij van zijne koninklijke majesteit de koning van Spanje contributie betalen: dat het „commengelt'' hieraan besteed wordt. (R. 45 f. 16,17 v, 20 en passim).

Niet betalen van de contributie betekende extra ellende, want de legeraanvoerders die met hun troepen in Brabant of Gelderland gelegerd zijn, weten heel goed hoe zij de bevolking dan kunnen afstraffen: Zij laten eenvoudig hun troepen op zo'n dorp los. De term die hiervoor geldt is „exemptieeren''. Niermeyers Lexicon geeft als tweede betekenis van „exemptio'': een boete die men mag betalen om een straf te ontgaan''.

Als Kapitein Mondragon, die in 1585 gelegerd is te Turnhout, van het dorp een hoog bedrag per dag eist, een som die het dorp zegt niet te kunnen betalen, stuurt hij tot driemaal toe twee vendels die er enige dagen blijven. De schade van zo'n bezoek loopt in de duizenden guldens. Het dorp had blijkbaar de naam kapitaalkrchtig te zijn. De schepenen zelf zeggen dat hen dit overkomen is „duer faeme van betaelinghe''. (R. 45 f. 20v en 21)

De maandelijke contributie is bijaldien niet het enige en niet het ergste waarover het dorp zich beklaagt. Erger is de overlast en molest die men ondervindt van rondtrekkende benden en van de legers. Door soldaten in garnizoen gelegen in Heusden, Bergen op Zoom, Geertruidenberg, (Zalt)Bommel en Grave, later ook Breda, en op de kastelen van Hedel, Nuland en Boxmeer en andere, worden inwoners soms bij

nacht, soms bij dag „geapprehendeert” en gevangen gezet, waarna zij binnen die steden of kastelen moeten worden „gerantsoeneert” ofwel: met een losgeld vrijgekocht. (R 45 f. 20v)

Enige voorbeelden mogen volstaan:

Henrick Jansz die Rundmolder werd tot tweemaal toe „opgelicht” en gevangen gezet. Eenmaal te Heusden, waar hij vrij kan komen met 106 gulden rantsoen, en eenmaal te Hedel, waar naast een losgeld van 12 gulden ook voor „verteer” moest worden betaald. Als eigentijds voorpagina-nieuws leest men in het protocol de „kidnapping” van de zoon van Jonker Lambert (Millinck) van Gerwen. Twee soldaten van het garnizoen van Heusden, die de avond tevoren binnen de heerlijkheid zijn gekomen, eisen van de dienstmaagd dat „haren Jonker” hen eten en drinken zal brengen. Daarna dreigen zij de paarden van den jonker mee te nemen, tenzij deze of zijn zoon naar buiten komt. Per saldo wordt de zoon mee naar Heusden genomen „in plaetse van exemtie”. (R 45 f. 181v)

Paarden en koeien worden het gemakkelijkst „gekaapt”. De getuigenverklaringen leveren soms interessante bijzonderheden op voor onze kennis van taal, economische toestanden en gebruiken. Zo worden uit het Empels Veld weggehaald: een witte „duyster” schimmel, en een „muyr vael swerte” merrie. Van het paard van Rutger Corstiaensz Spierinx verhaalt de getuige, dat hij in 1609 „op Hellich Sacramentsavont bij, aen ende present is geweest binnen der Vrijheyte van Ossch op te gemeyn perdemerckt aldair, als wanneer Corstiaen Henricksz Spierinx tot behoeff ende ten bijwesen van Rutger, zijn zoon, gecocht heeft van zekeren buytenman een bruyn blesse vollen, alsdoen twee jaeren oudt zijnde, ter somme van neghen ponden Vlaems, welcke penningen hij datelijck heeft sien overtelen aen den vercooper: hebbende mede gedroncken van den lijffcoop geprocedeert van den coope des voirszeide vollens”: waarna de getuige „ten dage voirzeid, zittende op zijn zelffs pert, metten zelve Rutger op sijn bruyn blesse vollen terugghe naer huys gereden is”. (R.46 acte van 3 Dec. 1616).

Soms zijn de soldaten of benden die deze terreurdaden volvoerden met name bekend. Zo slaan zes ruiters onder Jonker Everart van Dorn een „zijdeldeur” in bij de weduwe Jan Hermansz, leiden daar een koe weg en halen twee paarden uit de weide. Jan, een nog jonge zoon, wil dit beletten, maar hij krijgt van den Jonker „een vierroyer” op de borst, onder het dreigement: „laet dit pert gaen of ik schiet u déur ’t lijff”. (R. 45 f. 82)

Wat voor mensen de soldaten waren die voor de Republiek of voor Spanje ten strijde trokken, kunnen we opmaken uit actes van het jaar 1557, die haast vermakelijk zijn, als men voorbijziet aan de tragische inhoud. Het betreft actes (R. 43 nrs. 116 en 134) die betrekking hebben op uitbetaalde soldij aan een vendel (100 man) „knechten” onder den „regimente van Hertoch Erich van Bruynswijck Luneborch”. De namen van de vendrik en zijn 99 knechten geven enige kijk op de levensvisie van deze mannen. Onder hen bevinden zich namelijk lieden die zich noemen: „Jonck Verdorven, Alverdobbelt van Campen, Olde Lichthart van Campen, Seldenthuis van Buel, Brehorst van Heel, Sondersorch en Truertnyet van Antwerpen, Schaep zonder Wol van Aken en Keyzer zonder Gelt” hetgeen slechts een bloemlezing is van de meest schilderachtige namen. Het bedrag dat hen uitbetaald werd is meestal een kroon of een goudgulden. Enige laten zich betalen met Hornse guldens. De vendrich en zijn

„medebruederen” hebben inmiddels reeds „hen lijff gelaten en zijn herstecke geschote ende verdroncken”.

Volgens een verklaring afgelegd in 1590 zijn sedert 1565, dus in 25 jaar tijds, „afgebrandt, gedestruuert ende vernielt meer dan 80 deegelijcke werdighie viersteden ende woninghen, behalven anderen schueren ende schoppen”. Zeker 45 van de „notabelsten” inwoners zijn weggetrokken naar den Bosch, den Dungen of elders. Het dorp is door dit alles zozeer achteruitgegaan dat, waar men vroeger 100 gulden kon opbrengen, men er nu geen 25 meer kan betalen. (De betekenis is dus, dat het dorp dan nog slechts 25% van zijn vroegere draagkracht heeft overgehouden. (R. 45 f. 20v)

In 1579 was het Hertog Cazijmiro met zijn ruiters die op zijn doortocht door het dorp „het meestendeel van de cingule (singels) en de Plaetse om de Kercke gehelijcke affgebrandt hebben, met veel meer andere schone woonsteden en schuren.

In 1580 hebben soldaten „zoe te voet als te perde” ten garnizoen destijds gelegen binnen Heusden, „den geheelen cingule ende huysen van de Plaets om die Kercke gehelijcke affgebrandt met meer anderen huysen buyten der voirzeide Plaetse ende daertoe noch diversen persoonen van onsen innegeseetenen met hen genomen, die ons dijertijt gecost hebben te rantsoeneeren meer dan 3000 gulden”. (R. 45 f. 19v en 20)

In september 1585 is Dragon (Mondragon) die toen met het leger lag in de Vrijheid van Tumhout, „aen den welcken wij zoe swaerlijcke gequotizeert waeren dat wij die dagelijcx nijet vergelden en consten”, met twee compagnieën ruiters 10 dagen gebleven, wat een schadepost betekende van meer dan 4500 gulden. (R. 45 f. 87v)

In de winter van 1585 heeft Karel Van Mansfelt „met den geweldigen leeger, soe Spaengeaerden als andere” tot Gestel en op den Dungen gelegen, waarna hij over de Maas trok. Dit verblijf kostte het dorp 12.000 gulden. Toen dezelfde graaf Karel van Mansfelt op Hemert en in de omgeving van Heusden lag, heeft dat „van uyteringe van ruiters en knechten” meer dan 2000 gulden gekost. En toen daarop het krijgsvolk terugkeerde uit de schans van Hemert, bracht dat weer 1500 gulden schade mee. (R. 45 f. 20v en 87v)

Toen in 1590 het leger voor Nijmegen en Batenburg lag, hebben convooytroepen voor het geschut en de proviandwagens op de stad 's-Hertogenbosch, wel 25 keer de inwoners van Gestel aan de Dungense zijde overvallen, zodat deze hun huizen hebben moeten verlaten en zich met kinderen en beesten in de velden, heggen en hagen hebben moeten begeven.

In 1593 heeft het dorp van het leger komende en gelegen hebbende voor Geertruidenberg, dat zich te Vught „nederleechde”, meer dan 6 compagnieën of vendelen onderhouden. „Behalve den deurtocht van denzelven leegere, waerduer wij ende onse innegeseetenen zeer grotelijcke beschadicht zijn geweest zoe cost, dranck als veele andere ons ende onse medeinwoondere mobele in den deurtocht genomen ende afhendich gemaect”. (R. 45 f. 172)

In 1593 opereert Maurits vanuit Vught tot op de Pettelaar, waar zij zich in 1603 weet te verschansen. Wellicht dateert uit die tijd de naam „Geusendijck” die men op sommige oude kaarten ziet, voor het dijke dat het goed den Pettelaar met Oud Herlaar en zo met Vught verbindt. (Van Heurn, deel II)

Tenslotte is het Frederik Hendrik die zich in 1629 met zijn troepen om de stad legert,

waarbij volgens de bestaande kaarten van het legerkamp de Koning van Bohemen zijn kwartier heeft op het kasteel Oud Herlaar, terwijl de Heer van Brederode op Den Dungen gelegerd is.

Is het een wonder dat inwoners die het zich konden permitteren een veilig heenkomen zochten? Velen nemen hun intrek binnen 's-Hertogenbosch. Zoals Jonker Lambert (Millinck) van Gerwen, die na het afbranden van zijn brouwerij van Heer Peter de Ruyter, kanunnik, voor twee jaar een huis huurt op de Papen Huls, waar zijn Gestelse bureu, „zoe wanneer zij tot Gestel van ruyteren en knechten bevairt waren, hun toevlucht dicwels bij denzelven Gerwen binnen die voirzeide stadt genomen hebben”, zoals die bureu op 9 Juli 1593 verklaren.

Ook op Den Dungen is of voelt men zich veiliger. En inderdaad daar was reden voor. Den Dungen was gelegen in de Vrijdom van de stad; de inwoners waren poorters en hadden recht op bescherming. Van september 1585 bevindt zich in het Bosch schepenprotocol een plechtige verklaring van de stad, waarin de rechten van den Dungen (en de plichten) nog eens plechtig worden benadrukt. Zij die woonden onder het Vrijdom behoefden niet mee te betalen aan de lasten van Gestel. En juist dit voelt de gemeente Sint Michiels Gestel als een onrecht, herhaaldelijk komen zij in hun klachten hierop terug. De ingezetenen van Den Dungen, stellen zij, bezitten „twierendeel van den ackerlanden, dwelcke zij zelffs metten lijve alhier comen tuelen ende doen tuelen, sonder oick enijgen onsen lasten met ons te willen helpen dragen”. Onlangs hebben zij weliswaar een zeker bedrag gegeven ten dele aan Gestel, ten dele aan anderen ten behoeve van Gestel, maar dat bedrag is opgegaan aan de kosten van het proces dat Sint Michiels Gestel om genoemde redenen had aangespannen tegen die van Den Dungen. Bovendien was deze bijdrage slechts eenmalig en de Dungenaren „willen hen als voir met t vrijdomme ende poirterije der stadt behelpen ende bevrijen”. Nog op 20 Mei 1591 leggen schepenen vast dat Jaques die Wael, schout van het kwartier van Oosterwijk, nog behoort te worden „gerecompenseert” voor de moeiten die hij voor het dorp gedaan heeft in het proces tegen Den Dungen. (R. 45 f. 43)

Ook krijgt men de indruk dat men in de stad of elders slecht op de hoogte was van de toestand in het dorp. Zo maande de weduwe Marcellis Pijnappel wegens pacht van een weikamp het Doybroeck tussen den Pettelaer en de Pleyn, terwijl dit (reeds in 1591) diep onder water staat. (R. 45 f. 5) Adriaen Jan Petersz, pachter van de goederen van Corstiaen Henricksz Spierincx op Ruimel, moet later getuigen dat de ruiters van Mondragon en de benden van Herentals in 1586 zijn koren hebben afgemaaid en vee van hem meegenomen, zodat hij de pacht niet kan betalen. (R. 45 f. 59)

Andere inwoners hebben hun bivak opgeslagen binnen de muren van Oud Herlaar, of op het kasteel „met dobbele grachten” de Ruwenberch, dat de Carthuisers van Vught na de brand van hun klooster aldaar in 1577 (zie Schutjes onder Vught en Sasse van Ysselt onder St. Jorisstraat) van Jkr. Johan van Raveschoth gehuurd hadden (R. 45 f. 9). Daar wonen onder meer de Pastoor, Heer. Gielis Doolvoet, die als kostganger heeft Jkr. Jan van Merode, natuurlijke zoon van Heer Jan van Merode kannunik van Oirschot „sijnen commensael wesende en met hem ter taeffel gaende” (R. 45 f. 48). Ook de secretaris van het dorp, Mr. Adriaen Leunisz van Heze, die later te Vught zijn toevlucht zocht, was daar ingetrokken met meubels etc., hetgeen

Mathijs van Beeck kan getuigen die vaak met hem de boeken uit de „dorpscommen” moest halen die in de kerk stond.

Om de veelvuldige klachten van de dorpen dat de kwartierschouten en andere autoriteiten de ingezetenen geld afpersten, werd door de landsregering Mr. Paulus Mechelmans aangesteld om die zaak te onderzoeken. De dorpen moeten dan opgave doen van de buitengewone lasten die zij gehad hebben. (Van Heurn, deel II pag. 191). In het schepenprotocool van St.M.Gestel (R. 45 fol. 28 e.v.) vinden we een enorme staat van uitgaven, samengesteld uit de opgaven van de borgemeesters, die krachtens een schrijven uit Weert van 28 Jan. 1591 met „manuaalboeken” en andere bescheiden moeten verschijnen voor den „auditeur” Mechelmans om verantwoording te doen van alle dorpslasten „zo ordinare als extraordinaire” van de laatste vier jaar.

In die vier jaar zijn er 37 borgemeesters geweest ⁴⁾, meestal 4 tegelijk en gedurende drie, soms meer, maanden. In totaal hebben deze in die vier jaar ruim 22.639 gulden uitgegeven, die hier verantwoord worden.

De uitgaven zijn gedaan aan de Kapitein Michiel van der Starre (o.m. op kasteel Nieuw Herlaar), Wynants (te 's-Bosch), Fabro Regina (op het fort van Engelen), Borchgreef, van Ruwvorde, Lanckhart (gelegerd in Sint M.Gestel) en Mondragon; aan de Heer van Helmond en de schout van Oosterwijk (Jaques die Wael), aan de Compagnie van de Graaf van Hoogstraten, aan Kolonel Camille de Capissyrt (?), aan de Graaf van Mansfelt, de commissaris Hambroeck, de rentmeester Splinter (van Voorn), de secretaris Walsscham; aan Sr. Marco Julio, de Jongheer van Peterschem, de ruiters „die Croonrock” gelegen voor Nijmegen, en de „heirqueboziers” in Geertruidenberg.

Er is betaald voor „brant, kerssen en ander servitie”, voor paarden, koren, hop en schapen; voor „heirwagens” gedaan in den leger voor die stad van Bergen op Zoom (met verlies van de paarden) en op de steden Rijnberck, Nijmegen en Grave; voor „amonitiebroet” en amonitiewagens met pioniers (lieden die legerdiensten zoals graafwerk voor loopgraven etc. verrichten); voor pioniersgelt o.m. tot Loon en op de schans van Hemert en in het leger voor Breda, aan die „Duytsche soldaten die aldaar voir ons pionierden”; voor vervoer, convooygelden, bodenlonen en „schenckgelt”; voor giften en geschenken om invloedrijke personen gunstig te stemmen, voor verteer van soldaten, maar ook voor het „onderhout van de taeffels van zijne excellentie den Grave van Mansfelt”; om koren te vervoeren van Herentals in de forten en de stad van Geertruidenberg en tenslotte „aan exemtie” gedaan door kapiteins en soldaten. De geschiedenis verhaalt niet of het dorp hiervoor ooit schadeloos gesteld is.

Telkens wanneer de omstandigheden het enigszins toelaten, zo wanneer rond 1595 het krijgstoneel zich meer zuidwaarts verplaatst naar de grens met Frankrijk, keren dorpelingen weer terug. Laureyns Michiels Jan Hermansz die in den Bosch had gewoond, komt met vrouw, beesten, tobben, stanten, coetsen, bedden en ander huysraet in zijn eyghen huys tot Ruymel (R. 45 f. 82); Gerit zoon van wijlen Jan Spierinx, die in Heusden in dienst was geweest, komt zijn „teulneringe” weer opnemen (R. 45 f. 65); Jkr. Johan van Raveschoth keert terug op zijn verwoeste huis op Emaus. Vóór hij klaar is dit te „repareren”, wordt hij echter weer (opnieuw) gevangen genomen. De muren en het dak zijn dan nog niet af, zijn meubels en

beesten kunnen niet droog staan, bedden, potten, ketels en zo meer zijn zolang ondergebracht bij Jkr. François van Grevenbroeck. (R. 45 f. 198vso)

Een kleine bloemlezing uit getuigenissen volstaat om te laten zien hoe zij het dorp dan aantreffen: Het kasteel van Herlaer is in dak en vensters zwaar beschadigd; de hoeve (het „hofgoed”) van Herlaer is verwoest en moet op een andere plaats herbouwd worden; het bos van Herlaer is door de soldaten gekapt en het hout is weggehaald. Ook bij Nieuw Herlaer op den Bruel zijn zware eikebomen gekapt en naar het fort van Engelen gevoerd; de muren van dit kasteel liggen omgevallen in de grachten. Een huis met 15 lopen land in de Volmeer is door het water verzwoegen; het huis Van Andel aan de Plaets bij het kerkhof, is afgebrand door de „vianden van zijne majesteit”, het erf ligt ledig en wordt gebruikt als wei voor beesten. Ten dele moeten de terugkerenden dan ook hun intrek nemen bij familie, bureu of bekenden. (R. 45 f. 18v-90-155-169v-180v-198v)

Enkele families zoals de familie Pels, zijn zeer zwaar getroffen. Matheus Gijsberts Pels heeft gevangen gezeten, zijn huis aan de Beeckant is tot driemaal toe afgebrand; zelf is hij daarbij of daarna „op vreselijke wijze van levende lijve ter doot gebracht”, en of dat nog niet genoeg is, vervolgt men de zoon Peter Matheus Pels, met processen wegens betalingen waartoe de verarmde familie niet meer in staat is. (R. 45 f. 157v-205 o.m.)

Uit het voorgaande is wel duidelijk dat er heel wat menselijk leed tussen de regels van de acten in het schepensprotocol verborgen ligt. Zij die die tijd van terreur hebben kunnen overleven, hebben elkaar droevige verhalen moeten doen. Misschien hebben ze, bevrijd van de angst, toen toch nog kunnen lachen met het verhaal dat Gerit Jansz van de Loo, pachter van de imposten, die door de Spanjaarden vervolgd werd; „deur vreesen van dezelve Spaegiaerden hem thuis snachts nijet en dorste houden, maer ginck snachts slaepen in der kercke van Gemonden”. (R. 45 f. 15vso)

Met een van die verhalen, die de verwarring die er in die tijd bestond en het misbruik dat men daarvan kon maken goed weergeven, zouden we dit relaas van een Brabants dorp in oorlogstijd willen beëindigen. De lotgevallen namelijk van Peter Willem Driessen, een jongeman, nog minderjarig, die in 1585 studeerde in het graafschap Holland, te Rijnsburg bij Leiden. Peter wordt door zijn voogden terug naar huis, naar Den Dungen, ontboden, omdat de goederen van de jongen anders dreigen te worden geconfisqueerd door de rentmeester van de confiscatie Jan Splinter van Voorn. Toen Peter thuis terugkeerde, waren zijn goederen echter reeds door de rentmeester „in arrest genomen en aengeslaegen”. In de mening dat hij daardoor zijn goederen kon „conserveren” heeft Peter toen dienst genomen in het leger van Zijne Majesteit, doch dit mocht niet baten. Wel heeft Peter van de rentmeester Splinter van Voorn zijn goederen voor een grote som gelds kunnen terugkopen. Sedert de inneming van de Nieuwe Schans bij Gewande (fort St. Andries) in 1586, is Peter niet meer in dienst geweest. Vanaf 1588 woont hij onder Sint Michiels Gestel en draagt met alle inwoners bij in de „contributie”.

„Want goddelijck ende behoirlijck is in alle réchtverdige saeken der waergeyt getuichenisse te geven”.

MECHELIEN SPIERINGS

- 1) Merkwaardig is dat in deze brief slechts zes schepenen optreden namens het dorp, terwijl toch de gewoonte is dat in dergelijke missiven het gehele „corpus” met schout, schepenen, kerkmeesters en H. Geestmeester, spreekt. Misschien moeten we de conclusie trekken dat de niet-genoemden tot de „notabelsten” behoorden, die waren weggetrokken.
- 2) Van Heum, deel II, noemt het leggen van de dam in de Dieze in het jaar 1593, doch spreekt reeds eerder over inundaties rond de stad, door het doorsteken van de dijken bij Lith. Hij laat verder blijken hoe deze dam voor 's-Hertogenbosch het einde van handel en welvaart betekende.
- 3) De verponding was een omslag der dorpslasten over alle onroerende goederen en hun gebruikers; de bede of koningsbede was oorspronkelijk gesteld op de haard- en vuursteden. In de legger van 1663 (G.A.St.M.Gestel nr. 61) staat achterin een opgave van hetgeen de gemeente dan jaarlijks verschuldigd is. Met een toegestane „Vijfde verhoging” mee, is dat 3358 gulden en 12 stuiver voor verponding en 736 gulden 8 stuiver aan het kantoor van de bede. Somma: 4095 gulden. Het cijfer 736 gld. voor de bede wordt ook genoemd door Jacob van Oudenhoven. In de Tegenwoordige Staat van Staatsbrabant weet men alleen te verhalen dat de verponding van Gestel en Gemonde door een bijzondere ontvanger wordt ingevorderd, maar niet hoeveel deze bedraagt.
- 4) Borgemeesters zijn personen die borg blijven voor de afdracht van belastinggelden; in normale tijden kende het dorp 4 borgemeesters (per heerdgang één), die telkens benoemd werden voor één jaar. (Zie Kokke).

Literatuur:

- L.G.C.M. van Dijk, O.S.A.: Jacob van Oudenhoven, in *Varia Historica Brabantica* III, pag. 335, 's-Bosch 1969
- J.H. van Heum: *Historie der Stad en Meyerye van Shertogenbosch*, deel II, 1776
- S.M.M. Jongmans: *Kroniek van Sint Michiels Gestel*, St.M. Gestel 1963
- C.Th. Kokke: *Inventaris van het Archief der Gemeente St.M.Gestel*, Boxtel 1949
- Jacob van Oudenhoven: *Beschrijving van de Meyerye van Shertogenbosch*, 1670
- A.F.O. van Sasse van Ysselt: *De Voorname Huizen etc.* deel I
- L.H.C. Schutjens: *Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, deel IV en V. St.M.Gestel 1872
- Isaack Tirion: *Tegenwoordige Staat van Staats Brabant, deel II van Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden te Amsterdam bij Isaack Tirion*, 1740.

Geraadpleegde Archieven:

- A.R.A. 's-Hage: *Inventaris nr. 65* (nr. 2592)
- R.A. 's-Bosch: *R.St.Michiels Gestel R. 43 t/m 46*
- (R.A. 's-Bosch) *Collectie Rogier van Leeftael*, nr. 8
- G.A. St.Mich.Gestel: nr. 61.

REMPLAÇANTEN

Tijdens een door een werkgroep van de heemkundekring te Nuenen gehouden reeks vraaggesprekken, vertelde Marinus de Greef (70 jaar), dat men vroeger voor zoveel mogelijk jongens, die in dienst moesten, een remplaçant trachtte te werven (dat kostte een 600 à 1000 gulden). Want wie in dienst moest was gedoemd van een „goej jongen” een „slechterik” te worden. De hele buurt droeg zo nodig bij die remplaçant te betalen. Toen voor Marinus' broer geen remplaçant te krijgen was, had zijn moeder weken geschreuwd.

(Mededeling W. Cornelissen)